

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ

О. М. Куць

ДЕПОРТАЦІЇ ХОЛМСЬКО-ПІДЛЯСЬКИХ УКРАЇНЦІВ: ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Рецензія на двохтомне історико-політологічне наукове дослідження Юрія Макара, Михайла Горного, Віталія Макара, Анатолія Салюка «Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи»

Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи / Ю. Макар, М. Горний, В. Макар, А. Салюк. – Чернівці: Букрек, 2011. – Том 1. Дослідження. – 880 с.: іл.

Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи / Ю. Макар, М. Горний, В. Макар. – Чернівці: Букрек, 2014. – Том 2. – 900 с.: іл.

Більшість держав у наш час створюють власну «індустрію пам'яті» з метою поставити минуле на службу національним інтересам у тому вигляді, в якому їх бачать домінуючі елітні групи. Природно, що «політика пам'яті» є тим символічним ресурсом, який широко використовується елітними прошарками суспільства для виховання патріотизму, національно-громадянської ідентичності, єдності суспільства й толерантності. За роки незалежності, на жаль, «хворобу безпам'ятства» антиукраїнські сили, виступаючи проти переписування історії, намагалися прищепити тим, хто ще нею не уражений. Йдеться зокрема, про історичну долю українців Західної України, які зазнали депортацій, переділу їхніх етнічних земель і кордонів.

Цю надскладну для вивчення фахівцями і суперечливою в суспільно-політичних дискусіях проблему в значній мірі вирішує фундаментальний трьохтомник (побачили світ лише два томи) дослідників Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ю. Макара (керівник авторського колективу), М. Горного, В. Макара, А. Салюка «Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи». На базі зібраних в архівах матеріалів України, Канади, та Польщі, аналізу наукових праць з цього питання автори з позиції зміцнення незалежності України і перспективи її розвитку виклали своє бачення долі і майбутнє українців Холмщини, південного Підляшшя, Надсяння та Лемківщини.

Дослідження присвячене 70-літтю сумної події, яка, напевне, назавжди змінила етнічний склад населення та ландшафт територій цього краю. У вересні 1944 р. було підписано Угоду між радянським та польським урядами про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР, яка вирішила долю сотень тисяч українців та поляків, змушених покинути прадідівські землі не з власної волі.

Як зазначають автори, вони взялися за цю справу щонайменше з двох причин. По-перше, зважаючи на вкрай заплутану історію цієї гілки українського народу, поставили собі за мету відтворити хоч трохи об'єктивну картину нашої минувшини. По-друге, зберегти для нащадків, вигнаних з рідного краю людей, пам'ять про те, звідки походять їх корені, уявлення про сучасну прабатьківщину.

У двотомнику «Від депортації до депортації» подається оцінка українсько-польських історичних взаємин, жертв, які поніс кожен із народів у ході подолання цього важкого суспільного випробування. Висвітлюються події Першої світової війни та її наслідки для українців у складі відновленої Польщі. Друга світова війна, наслідком якої є примусове виселення українців із території Польщі, а поляків з української, та їх адаптація у нових умовах не залишають байдужим читача.

Наведення конкретного історичного фактажу в поєднанні з живими свідченнями тих, для кого депортація – факт родинної біографії – становить насправду цінну історичну працю, яка дає відповідь на багато запитань, проте водночас ставить ще більше питань. Історична пам'ять – національна цінність, яку свідомий свого походження громадянин прагне зберегти і донести майбутнім поколінням, є безцінною. Історія холмсько-підляських українців у цій праці максимально відтворена документально і вдумливо проаналізована. Саме благородній справі збереження цієї пам'яті присвячено другий том колективної дослідницької праці.

Якщо перший том автори присвятили виключно науковому аналізу історії польсько-українських взаємин на Холмщині, проблемі біженців до Росії та депортації холмщаків до СРСР, то у другому томі зібрано матеріали, що відображають обставини, у яких опинилися переселенці одних в Україні, інших – на західних землях Польщі після акції "Вісла".

Одна з головних природних потреб людини – відчуття глибоких коренів та стабільного зв'язку з пращурами (Е. Фромм). Дослідницькі роздуми та документи дають можливість побачити складну драматичну історичну сторінку частини українського народу крізь призму долі окремих людей, їх мікроісторій, які вміщують у собі цілий всесвіт переплетень суперечностей особи і системи, ідейних, культурних, психологічних та фізичних випробувань. Причому доведено, що польські переселенці з українських земель, при всьому драматизмі депортації, опинилися у кращих умовах, ніж українські, оскільки вони рятувалися від сталінської «радянзації» з примусовою колективізацією та «культурною революцією», а українці, навпаки, потрапили в саме горнило цього плавильного казана.

Рецензоване дослідження можна назвати своєрідною енциклопедією холмських українців – тут авторами зібрано інформацію про визначних діячів у галузі освіти, науки, мистецтва, охорони здоров'я, управління, спорту тощо. При цьому абсолютно слушно зауважується цікавий феномен – будучи одвічними хліборобами, переселенці все ж надавали перевагу містам і

містечкам, намагаючись якнайшвидше не просто інтегруватися в нову для себе державно-політичну систему, але й максимально використати її, у першу чергу, для забезпечення своїм дітям високого освітнього рівня і статусу в суспільстві. Це певною мірою відрізняло їх від місцевих «автохтонних» українців, які залишалися прихильниками традиційного консервативного землеробського способу життя і не вважали освіту надто корисною в господарстві. Автори пояснюють це певною закономірністю, коли народ, вирваний із корінням, намагається скористатися новими умовами, щоб «вибитися в люди». Однак, імовірно, вони були вимушені займати вивільнені поляками соціальні ніші в містах, місцеві ж українські селяни не вельми раділи з того, що треба ділитися землею з переселенцями, які поневолі ставали потенційними конкурентами, тому ставилися до них підозріло, а іноді навіть відверто вороже. Імовірно, що цей аспект адаптації холмських українців до нових реалій потребує ще глибокого наукового осмислення, тим більше, що зібраний матеріал дає підстави з оптимізмом очікувати нових досліджень.

Вартими уваги для політики пам'яті є дуже яскраві життєписи представників старшого покоління українських переселенців, які пройшли своєрідний патріотичний вишкіл спротиву польській уніфікаційній політиці, були активними учасниками українського національного руху на Холмщині у міжвоєнний час, сприйняли переселення в Україну як надзвичайно позитивну справу, але зіткнувшись із радянською дійсністю, musiли або змиритися, або стати жертвою репресивної системи.

Найболючішою сторінкою переселенської драми можна вважати долі холмських православних священників, які зіткнулися з новим випробуванням: з одного боку – нав'язана владою співпраця з Московським патріархатом у справі ліквідації Греко-католицької церкви, з іншого – співпраця з прагматичною та безбожною радянською системою в цілому. Проте, душпастирська діяльність холмського духовенства стала важливим складником відродження Української держави.

Значний інтерес становить ґрунтовний опис внеску холмщаків у розвиток різних галузей науки, при цьому кожен із науковців справді вартий окремої розвідки. Доволі значною є плеяда холмських українців серед управлінських кадрів різного рівня, виробничників не тільки в Україні, а й на теренах інших республік колишнього СРСР і сучасних держав пострадянського простору, що свідчить про високий рівень їхньої професійності та затребуваності. При цьому, як зауважують автори, вони залишалися українськими патріотами.

Досліджується надзвичайно складна проблема існування частини українського народу на своїй землі, але в умовах особливої політики II Речі Посполитої, яка створила таке національне, релігійне й політичне середовище, що мало забезпечити повну денационалізацію місцевого населення. Українці у Польщі опинилися у складній ситуації – або порозумітися з польським урядом і змиритися з повним поглинанням, або мобілізувати всі сили для обстоювання своєї самобутності.

Торкаються автори й болючого питання військової колаборації українців з німецьким командуванням, відзначаючи практично аналогічну співпрацю польських військових організацій. Ще одну важку проблему – польсько-українське протистояння – автори теж пропонують розглядати виключно з точки зору наукового аналізу, виходячи з історичних передумов, а не фіксуючи подію в її застиглості. Героїчну боротьбу Української Повстанської Армії за багатостраждальних українців цього краю вони показують як «Самозахист від поляків... і німців».

Окремо слід відзначити цінність підрозділу «Проблема статусу національної меншини». Депортація українців у 1944-1946 рр. та акція «Вісла» обумовили жорстокі реалії, в яких опинилися українці – відсутність мовного та релігійно-церковного середовища, власної мережі освітніх закладів, етносамоврядування у польському суспільстві – усе це не зламало український дух, хоча все ж збереження власної ідентичності впродовж тривалого часу було практично під питанням. Утім крах соціалістичної

системи, процес демократизації та вступ Польщі до Європейського Союзу виявився тим механізмом, який врятував українців у цій країні від повної денаціоналізації. Тут українці ще мають вирішити чимало проблем для збереження власної ідентичності та української культурної спадщини на теренах етнічного пограниччя, мультикультуралізму, визнання відповідальності польського уряду за акцію «Вісла», відновлення власного церковного поля.

Історична пам'ять – це канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної, громадянської, культурної чи політичної ідентичності. Тому не залишає байдужим публікація спогадів переселенців з Холмщини і Південного Підляшшя, яких зачепила депортація. Ці матеріали дають можливість подивитися на події «із середини». Окрім суто історичної цінності спогадів про депортацію варто підкреслити ще й важливу їх роль для оздоровлення суспільства. Визнати власний драматичний досвід, прийняти його, як частину свого життя, частину життя сім'ї, нації, суспільства, що має спонукати всіх думати про відповідальність за себе і свій народ.

Автори віднайшли унікальні документи у фондах бібліотек і архівів Канади, Центрального військового архіву Польщі, Архіву Православної митрополії у Варшаві та Архіву родини Макарів. Тут кожен читач відчує, як сухою мовою офіціозу вирішуються долі людей, громад, поколінь. Крім того, тут розміщено матеріали з газетних і журнальних публікацій міжвоєнного часу, які стосуються облаштування українських земель у складі Польщі, становища українського населення.

Варто відзначити, що ця колективна праця являє собою серйозний науковий доробок, який дає можливість отримати не тільки значний обсяг фактичної інформації про становище українців у Польщі, обставини їхньої депортації та умови адаптації в СРСР, але й об'єктивну неупереджену оцінку подіям, явищам, людям. Ця книга пронизана любов'ю до єдиної Вітчизни, вона буде особливо корисна українцям центральної та східної України,

частина яких уявляють західноукраїнські реалії крізь призму проросійської історії.

Зважаючи на значний обсяг сторінок двотомника – слід відзначити зручний для користування довідковий апарат: перелік документів, іменний індекс, індекс місцевостей – усе це дає можливість легко віднайти потрібну інформацію. Розширює коло читачів публікація на п'яти мовах назви книги, її змісту та передмови.

У цілому рецензоване дослідження буде корисним для дослідників України і Польщі, цікавим для тих, хто вивчає історію, міжнародні відносини, політологію, етнологію та ін. Воно ще і ще раз дає зрозуміти, що перекроювання кордонів, анексія чужих територій, примусові депортації, вимушені переселенці, як це здійснює сьогодні російська агресія на чолі з Путіним проти Грузії та України, що є злочином перед людством і має бути засуджене світовою громадськістю, Нюрнбергом-2 зокрема.

Тому доки українці не досягнуть розкріпачення історичної пам'яті у своїй свідомості, не спроможуться деміфологізувати події та факти нашого минулого, викривлені в угоду імперським інтересам, годі вести мову про етнополітичну стабільність держави. Адже покоління, геть позбавлене історичної свідомості, є нездатним до національного розвитку і захисту ідеалів свободи й своєї незалежності. Тому винятково важлива роль національної пам'яті в процесі українського націодержавотворення та пошуку своєї ідентичності. Цьому надважливому питанню і присвячена праця авторів на чолі з Ю. Макаром.

КУЦЬ Олексій Маркович – доктор філософських наук, професор кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.